

Katarzyna Brataniec

dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID: 0000-0003-3281-1871

WSPÓŁCZESNY ISLAM W AZERBEJDŻANIE - CIAĞŁOŚĆ CZY ZMIANA W KONTEKŚCIE PRAW CZŁOWIEKA

Współczesny Azerbejdżan jest państwem, w którym większość mieszkańców deklaruje przynależność do islamu szyickiego¹. Jednocześnie religijność obywateli nie ma odzwierciedlenia w wymiarze politycznym i społecznym. Fakt ten łączy się ściśle z polityką prowadzoną przez władze kraju mniej więcej od 2000 r. W Azerbejdżanie nastąpił wówczas nasilenie autorytaryzmu i kontroli władzy nad wszelkimi swobodnymi przejawami życia publicznego obywateli. Występują jednak religijne ogniska oporu, postrzegane przez władze jako zagrażająca strukturom państwa opozycja polityczna. Można zaryzykować stwierdzenie, że w obecnej sytuacji politycznej kraju wszelkie przejawy odrodzenia religijnego będą przez władze bezwzględnie tłamszone. Zatem współczesny islam w Azerbejdżanie w znacznej mierze ma charakter lokalny i prywatny, pozbawiony pu-

¹ Badania Far Centre z lat 1996 i 1997: 87–92% mieszkańców uważa się za muzułmanów, ale nie stosuje się do wszystkich wymogów szariatu; aktywnych wierzących jest 4–6%, a 3% uznaje się za ateistów. W 2000 r. 63% społeczeństwa deklarowało się jako wierzący, z czego 6,7% uważało się za bardzo wierzących, 10,4% za niezdecydowanych, 7,1% za niewierzących, 8,6% nie miało zdania a 3,3% było ateistami. Jednocześnie pośród wierzących, aż 57% nie wypełniało zasad szariatu. Jedna trzecia ludności twierdziła, że znajomość islamu zdobyła dzięki wychowaniu rodzinnemu, a sam islam to część kultury narodowej. 90,7% badanych uważało, że religia nie powinna mieć wpływu na politykę, zaś 83,9% twierdziło, że religia powinna oddziaływać na sferę moralności publicznej.

blicznych manifestacji. Taki sposób praktykowania z konieczności narodził się podczas panowania radzieckiego. Uprywatnienie bądź odpublicznienie religii prowadzić miało do powstania wspólnoty liturgicznej składającej się z krewnych i sąsiadów². Odrodzenie publicznego odprawiania Aszury po upadku rządów radzieckich nie spotkało się z przychylnością władz w niepodległym kraju. Obecna elita władzy w Azerbejdżanie kontynuuje w pewnej mierze politykę nadzoru i kontroli emocji religijnych, które łatwo mogą przerodzić się w krytykę władzy³. Natomiast azerbejdżański Zarząd Muzułmanów nigdy nie potępił kultu świętych, odwiedzania świętych miejsc z grobami imamów (czyli pirów) oraz religijnych pielgrzymek. Te formy religijności lokalnej i prywatnej nie napotykają też przeszkód ze strony władz. Niniejszy tekst ukazuje jeden z wymiarów łamania praw człowieka dotyczący wolności wyznania oraz sposoby przetrwania wspólnot religijnych w tak złożonej sytuacji.

Relacje władzy i islamu są skrajnie nierówne. Władza dąży do całkowitej kontroli religijności Azerbejdżan – działania te są częścią postępującego procesu zawłaszczania wszystkich struktur państwa przez rządzący klan Alijewów. Prezydent Ilham Aliyew mianował swoją żonę Mehriban Alijewę pierwszym wiceprezydentem kraju i zapewnił jej sukcesję w sprawowaniu władzy. Azerbejdżan jest państwem autorytarnym, które bezlitośnie rozprawia się z opozycją polityczną, łamie wolność słowa i wyznania, wolność prasy i mediów, nie zezwala na swobodne funkcjonowanie mniejszości wyznaniowych, narodowych i seksualnych, łamie prawa człowieka, dopuszcza się tortur na przeciwnikach politycznych oraz inwigiluje działalność organizacji pozarządowych⁴. Przykładem samowoli władzy jest zburzenie meczetu Hadži Dżawad w historycznej dzielnicy Baku Sovetskaja 1 lipca 2017 r. pomimo protestów wiernych⁵. Władza nie cofa się również przed wyburzaniem nielegalnych meczetów i usuwaniem nielegalnych obiektów religijnych.

Islam w Azerbejdżanie różni się od islamu sunnickich krajów arabskich i szyickiego Iranu. Posiada swoiste cechy, ukształtowane przez historię regionu i peryferyjne w stosunku do świata muzułmańskiego położenie. W rejonie Kaukazu o wpływy rywalizowała szyicka Persja i sunnickie Imperium Osmańskie.

---

² J. Rohoziński, *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 283.

³ W 1973 r. Duchowy Zarząd Muzułmanów wzywał wiernych do obchodzenia święta Aszury w meczetach, a nie domach, oraz zakazywał urządzania procesji z lamentowaniem, zadawaniem sobie ran i przedstawianiem wydarzeń z Karbali.

⁴ M. Runey, *Nation in Transit 2018*, Azerbaijan Country Profile, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/azerbaijan>, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/azerbaijan> [dostęp: 1.09.2019].

⁵ *Mosque Demolished in Historic Baku District Despite Protests*, OC Media, 3.07.2017, <https://oc-media.org/mosque-demolished-in-historic-baku-district-despite-protests> [dostęp: 1.09.2019].

W drugiej połowie XIX w. Azerbejdżan stał się zdecydowanie szyicki. Azerowie zamieszkujący Azerbejdżan są narodem kaukaskim, należącym do grupy narodów tureckich; przyjmuje się, że są potomkami ludów Albanii Kaukaskiej, którzy ulegli z czasem turkizacji. Proces kształtowania się nowoczesnej świadomości narodowej Azerów rozpoczął się wraz narastającymi wpływami Rosji w XIX w. W latach 70. XIX w. w kraju współistniały dwa języki literackie: perski i turecki. Rozwijał się panturkizm, panislamizm i azerska idea narodowa. Po rewolucji lutowej w Rosji Azerowie uświadomili sobie własną odrębność także względem Turków anatolijskich, którzy w 1918 r. zajęli tereny Republiki Musawackiej. Historycznym fundamentem, na którym zbudowano narodową tożsamość współczesnego Azerbejdżanu, stała się wojna o Górski Karabach i jej ofiary⁶.

Chociaż wszyscy Azerowie wyznają islam, religia nie stanowi istotnego komponentu ich tożsamości narodowej. Wydaje się to niezwykle, ponieważ skład etniczny, językowy i kulturowy kraju przez wieki był wybitnie zróżnicowany a przywiązanie do islamu stanowiło istotny element dziedzictwa historycznego⁷. Zdaniem Raoula Motiki złożyło się na to kilka powodów: silna tradycja sekularyzmu, istniejąca jeszcze przed okresem sowieckim, i dziwiętnastowieczny azerski nacjonalizm:

Kiedy Kaukasy muzułmanie skonfrontowali się z carską kolonizacją Azerbejdżanu i rosnącym w siłę armeńskim nacjonalizmem, zaczęli redefiniować własną tożsamość i walczyć o lepszą pozycję ich wspólnoty. Hasła: turkizm, modernizacja i islam, wywodzące się z programu partii Musawat (Równość), będącej główną siłą polityczną niepodległej Republiki Azerbejdżanu (1918–1920), uznali za własne⁸.

Założyciel partii Równości Mammad Amin Rasulzade początkowo odwoływał się do ducha islamskiej jedności ponad podziałami etnicznymi. Narodowa symbolika miała zostać zbudowana w kontekście quasi-religijnego terminu „naród”, opartego na męczeństwie imama Husajna. Rasulzade odwoływał się do tej symboliki po rzezi dokonanej na Azerach przez Ormian w marcu 1918 r., jednakże z czasem narodowość w jego koncepcji zyskała znaczenie świeckie⁹.

Obecnie najliczniejszymi mniejszościami narodowymi są: Lezginie, Tały-sze, Tatowie Awarowie i Rosjanie. Rząd w Baku stara się prowadzić politykę asymilacji i ogranicza prawa mniejszości narodowych. Rozpad Związku Radzieckiego rozbudził dążenia narodowe ludów zamieszkujących pogranicze, szczególnie

⁶ D. Tarasiuk, *Procesy narodotwórcze, narody i problemy narodowościowe w regionie*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 167.

⁷ Migracje ludności przybrały na sile w okresie radzieckim, kiedy to, w czasach stalinowskich, deportowano z Azerbejdżanu m.in. Kurdów i Turków meschetyńskich, a industrializacja przyciągała liczne mniejszości.

⁸ R. Motika, *Islam in Post-Soviet Azerbaijan*, Archives de sciences sociales des religions, <https://doi.org/10.4000/assr.18423>. Tłumaczenie własne – K.B.

⁹ T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Trio, Warszawa 2006, s. 57.

Lezginów, chcących autonomii w ramach Federacji Rosyjskiej, i Tałyszów, ciągnących w stronę Iranu. Z kolei konflikt azersko-ormiański i wojna o Górski Karabach w latach 1991–1994 spowodowały oderwanie od Azerbejdżanu całego obwodu i części ziem właściwych tego państwa.

Najwcześniejsze doniesienia o religijności na terenie Azerbejdżanu, czyli starożytnej Albanii Kaukaskiej, pochodzą od greckiego geografę Strabona z I w. p.n.e. – I w. n.e. i wskazują na istnienie kultów lunarnych, solarnych i astralnych powiązanych z kultem zmarłych przodków, kultem płodności, wierzeniami totemicznymi i animistycznymi. Chrześcijaństwo dotarło na te tereny w II w. z Jerozolimy, za pośrednictwem Armenii, kult ognia natomiast istniał tam, gdzie przeważała ludność należąca do irańskiej grupy językowej: na Półwyspie Apszerońskim, w górnym Szirwanie i w północno-wschodnich rejonach Albanii Kaukaskiej.

Islam w Azerbejdżanie pojawił się wraz z podbojami arabskimi w VIII w., kiedy to arabskie plemiona osiedliły się w garnizonach na północy kraju podczas wojny z Chazarami. W rejon Derbentu w 731 r. przesiedlono ok. 24 tys. wojowników z plemion północnoarabskich. Druga fala przesiedleń nastąpiła w 755 r. na linii od Szemachy wzdłuż południowych podnóży Kaukazu. Część przesiedleńców stopniowo asymilowała się z miejscową ludnością, najodleglejsze garnizony zachowały jednak odrębność. Podbój arabski ograniczał się do miast i budowania meczetów, dopiero za panowania lokalnej muzułmańskiej dynastii Szirwansachów w XI–XVI w. powstały religijne urzędy i islamska administracja. Podobnie jak w innych krajach muzułmańskich religijną jurysdykcję sprawował główny *kadi*, który stał na czele sądu szariackiego, zajmował się sprawami dziedziczenia i prawami własności oraz prawem cywilnym. Warstwę duchowieństwa stanowili imamowie, wykładowcy *medres*, potomkowie Proroka zwani *sejidami*, szejkowo reprezentujący wspólnoty derwiszy zamieszkujących klasztory zwane *chanaka* lub *zawija*, a także *mutawalii*, zarządzający religijnymi fundacjami. Cechy i liczne zrzeszenia rzemieślnicze również były silnie związane ze strukturami religijnymi. Islam miejski różnił się od islamu wiejskiego, znacznie bardziej otwartego na muzułmańskie sekty, pojawiające się na tym terenie już w IX w.¹⁰ Z kolei w XIV w. w Baku powstały ośrodki hurufitów – literowców wyznających panteizm, powiązanych z szyzmem i sufizmem. Na południu Azerbejdżanu rozwijała się sekta *nuktawijja* wyznająca wiarę w reinkarnację, która przetrwała w Nachiczewaniu aż do podbojów rosyjskich¹¹. Najazdy mongolskie w XIII w. zniszczyły główne ówczesne miasta Azerbejdżanu: Gandzę, Szemachę, Szamchor i Bajłakan, jednocześnie do kraju napływały fale koczowników tureckich – Kipczaków i Oguzów. W 1263 r. koło Derbentu Złota Orda pod wodzą Batu-chana odniosła zwycięstwo, nie umocniła jednak swojego panowania na Kaukazie, dlatego też

¹⁰ Sekty churramitów i ismailitów.

¹¹ J. Rohoziński, *op. cit.*, s. 33–34.

mniej więcej do końca lat 30. XIX w. region ten pozostawał pod wpływem Persji. Od kataklizmu mongolskiego i zniszczenia ośrodków miejskich datuje się zwrot ludności w stronę religijności sekciarskiej i islamu wiejskiego.

Przejście ludności Azerbejdżanu na szyizm zapoczątkowane zostało wraz z powstaniem i rozwojem bractwa *safawijja* na przełomie XIII i XIV w., łączącego nauki sufickie z ideą świętej wojny¹². Safawidzki kult imama Alego był już ugruntowany w XVII w., a propagatorami imamów męczenników były grupy tzw. śpiewaków elegii, którzy pojawili się w XVI w. Kraj nie był jednak jednolity pod względem wyznawanej religii. W XVII w. północno-zachodni region Azerbejdżanu zamieszany był przez chrześcijańskich Gruzinów, wysłanych następnie przez szachów perskich do Persji. Po wyludnieniu tego obszaru w wyniku najeżdów perskich i tureckich rejon ów został zasiedlony przez górali z Dagestanu i duchowieństwo sunnickie, którzy otwarcie występowali przeciwko szyizmowi i Persji. Sunniccy górale kaukaski przechowali także tradycje sufickie, zwalczane na terenie Azerbejdżanu przez Safawidów.

Po upadku dynastii Safawidów w XVIII w. powstały niezależne chanaty, w których panowała zasada *cuius regio eius religio*, dlatego też w niektórych chanatach oficjalnym wyznaniem był sunnizm. W tym czasie ukształtowała się struktura wyznaniowa Azerbejdżanu, gdzie północ w większej części pozostała sunnicka (rejon szekińsko-zagatałski, kubińsko-kusarski i szemacho-gabaliński), zaś środek i południe kraju wyznawały szyizm (Nachiczewań, Karabach, Półwysep Apszeroński, rejon milski, mugański, gandżycki i lenkorański)¹³.

Do podboju rosyjskiego kraju władza w chanatach opierała się na ustawodawstwie wywodzącym się z prawa mongolskiego i safawidzkiego, szariacie i prawie zwyczajowym. Na początku XIX w. Rosja odcięła Azerbejdżan od wpływów świata islamu sunnickiego i szyckiego. Administracja carska wprowadziła jednolite prawodawstwo świeckie na obszarze całego kraju, pozostawiając sądom szariackim, osobnym dla sunnitów i szyitów, kodeks małżeński i rodzinny, sprawy dziedziczenia oraz spory między wiernymi. Kadi stał się urzędnikiem carskim, sprawującym swój urząd po zdaniu egzaminów z wiedzy religijnej zgodnie z wytycznymi ministra spraw wewnętrznych. Zarząd nad mieniem religijnym, meczetem i medresą, prowadzonymi przez mułę, znajdował się w rękach komisji lokalnej złożonej z duchownych i starszyzny. Co więcej, carat wprowadził nowe

¹² Założycielem bractwa był szejik Sefi ad-Din (1252–1334), Kurd z pochodzenia. W XV w. kolejny przywódca Ismail Sefewi zorganizował bractwo w oddziały militarne, z kolei szejik Hajdar (1456–1488) otwarcie nazywał członków *safawijji* derwiszami, „sufickimi uczniami” albo „bojownikami za wiarę”.

¹³ J. Rohoziński, *op. cit.*, s. 46. Zdaniem Rohozińskiego trudno było w chanatach odróżnić interpretacje islamu od zwyczajów plemiennych i prawa zwyczajowego, zastępującego niekiedy prawo szariackie albo występującego równocześnie z nim. Obecnie rozróżnienia te nie mają tak wielkiego znaczenia, ponieważ w nieomal każdej miejscowości występują meczety sunnickie i szyckie, a niektórzy mieszkańcy łączą obydwa odłamy islamu, odwiedzając sunnickie i szyckie miejsca kultu, także na terenie Arabii Saudyjskiej i Iranu.

ciało administracyjne zwane Duchowym Zarządem Muzułmanów, które stanowiło skuteczny środek politycznej kontroli wiernych. Zarząd podlegał ministrowi spraw wewnętrznych i namiestnikowi carskiemu na Kaukazie, który mianował głowę Zarządu. Każdy wybrany urzędnik składał przysięgę na wierność carowi i ślubował gorliwe wypełnianie obowiązków; zobowiązany był także do regularnego raportowania wszelkich odstępstw od wiary wśród wyznawców i obcych wpływów. Duchowni nie mogli bez zgody namiestnika kontaktować się z muzułmańskimi uczonymi z zagranicy ani przyjmować darowizn na cele religijne i dobroczynne oraz świadczyć własnych usług za granicę. Zdaniem wielu uczonych panowanie rosyjskie wraz ze zniesieniem chanatów związanych ze strukturą plemienną doprowadziło do ujednoczenia islamu na terenie Azerbejdżanu i zlikwidowało tendencje partykularne. Brak regionalnych autorytetów religijnych i poważnych centrów kształcenia duchowieństwa muzułmańskiego rozwinął kontakty miejscowych szyitów z Persją, a sunnitów ze światem islamu na Bliskim Wschodzie i oczywiście Turcją. Tradycje te istnieją i dziś, choć są kontrolowane przez państwo. W latach 90. XX w. część imamów zdobywała wykształcenie za granicą: ok. 120 studentów teologii oficjalnie studiowało w Egipcie, Iranie, Libii i Syrii, a także w Turcji, Iraku i Arabii Saudyjskiej, gdzie otrzymywali granty od rządów przyjmujących. Wierni natomiast kontynuują pielgrzymki religijne do świętych miejsc islamu¹⁴.

Stłumienie przez Rosjan sunnickiego powstania imama Szamila z bractwa *nakszbandijja* spowodowało z kolei migrację związanych z nim kaukaskich górali do Turcji i zmianę struktury wyznaniowej kraju. Statystyki rosyjskie z lat 60. XIX w. wskazują na spadek ludności sunnickiej i wzrost liczby szyitów. Innym znaczącym posunięciem polityki rosyjskiej było sprowadzenie ludności ormiańskiej z Persji oraz Imperium Osmańskiego i osadzenie ich na terenach byłych chanatów erywańskiego i nachiczewańskiego, które stały się obwodami ormiańskimi z nadania carskiego w 1834 r. Dalsze konflikty Rosjan z Turcją wiązały się z napływem na te tereny ludności ormiańskiej. Z Rosji przybywały także sekty mołokan i duchoborców, którzy osiedlali się w połowie XIX w. w okolicach Szemachy. Pod koniec XIX w. na podstawie rosyjskiego spisu powszechnego z 1897 r. w Azerbejdżanie występowały różnorodne grupy etniczne z odrębnymi afiliacjami religijnymi, wśród nich najliczniejsi prócz Azerów byli Rosjanie i Ormianie¹⁵. Dodać do tego należy przenikanie nowych prądów religijnych z Persji, takich jak derwisze, sekta nuktewijja, szejkizm, babizm i bahaizm, by wyobrazić sobie szczególną atmosferę duchową i kulturową, jaka charakteryzowała

---

¹⁴ Rosjanie starali się przeciwdziałać tym związkom i stworzyli własny system kształcenia elit religijnych w postaci szkół muzułmańskich, nauczających gramatyki azerbejdżańskiej, arabskiego, perskiego i rosyjskiego obok tradycyjnych nauk klasycznego okresu islamu. Szkoły te po ich ukończeniu umożliwiały wstąpienie do służby państwowej w administracji carskiej.

¹⁵ R. Pipes, *Demographic and Ethnographic Changes in Transcaucasia, 1897–1956*, „The Middle East Journal” 1956 (Winter), s. 45–46.

ówczesny Azerbejdżan. Wiele z owej otwartości i tolerancji przetrwało w postaci wrażliwości społecznej współczesnych Azerbejdżan.

W okresie międzywojennym, 28 maja 1918 r., powstała Demokratyczna Republika Azerbejdżanu, nieomal od początku istnienia rozdarta konfliktami etnicznymi przy udziale Rosjan, Ormian i Imperium Osmańskiego. W kwietniu 1920 r. Armia Czerwona zajęła Baku, Republika przemianowana została na Azerbejdżańską Socjalistyczną Republikę Radziecką, którą w grudniu 1922 r. włączono do Zakaukaskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, czyli weszła w skład Związku Radzieckiego¹⁶. Dla Rosjan walka z islamem ograniczała się do kontroli kadr i wpływowego duchowieństwa, wywłaszczania dobroczynnych fundacji wakfów, likwidacji szkół przy meczetach, zakazu szyickich procesji upamiętniających męczeństwo imama Husajna. W latach 30. Stalin rozpoczął zdecydowaną walkę z islamem, początkowo pod hasłem emancypacji kobiet uciśnionych przez zwyczaje muzułmańskie: zasłonę na twarzy, wielożeństwo, małżeństwa niepełnoletnich, zakup narzeczonej, uprowadzenia i zwyczaj zemsty rodowej¹⁷. Agresja władz komunistycznych wymierzona była przeciwko mułom, ale i działaczom partyjnym, oskarżanym o uczestnictwo w piątkowych modlitwach w meczecie. Ofiarą polityki stalinowskiej padło wiele zakorzenionych w kraju praktyk: publiczne wyznanie wiary, pięciokrotna modlitwa w ciągu dnia, post w ramadanie, pielgrzymka do Mekki, wielożeństwo. Wzmocnieniu na przekór represjom uległy więzy krewniacze i klanowe. „Azerbejdżan należał do tych republik radzieckich, których mieszkańcy najbardziej ucierpieli wskutek uwięzienia, zsyłek i masowych zabójstw w drugiej połowie lat trzydziestych”, pisze Tadeusz Świętochowski¹⁸. Pozostałości panowania rosyjskiego w Azerbejdżanie to tradycja kontaktów z duchowymi centrami islamu za granicą, odrębnymi dla szyitów i sunnitów, i przede wszystkim przetrwanie Duchowego Zarządu Muzułmanów jako ciała reprezentującego wiernych w kraju i zawsze skłonnego do kompromisów z władzą. Ponadto tradycja przenikania się kultur widoczna także i dziś, oparta na tolerancji religijnej ludności azerbejdżańskiej.

Islam w Azerbejdżanie przetrwał okres panowania radzieckiego, ponieważ objawiał się przede wszystkim w obrzędowości i podtrzymywaniu wspólnoty. Stał się systemem obrzędowości życia codziennego obejmującego wszystkie ważne wydarzenia związane z fazami życia ludzkiego. Z powodu niewystarczającej liczby mułłów w okresie radzieckim doszło to zatarcia różnic między duchowieństwem a ludnością. Mułłami zostawali starsi mężczyźni bez wykształcenia religijnego, do których ludność zwracała się w potrzebie choroby lub nieszczęścia. Również kobiety stały się „depozytariuszkami islamu”: podstawowe prawdy religijne i socjalizacja religijna były domeną kobiet nieuczestniczących

¹⁶ P. Kwiatkiewicz, *Z wojny i chaosu. Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 47.

¹⁷ T. Świętochowski, *op. cit.*, s. 109.

¹⁸ *Ibidem*, s. 113.

w spotkaniach propagandowych organizowanych przez władze¹⁹. Nasiliły się także pielgrzymki do pirów i praktyki uzdrawiania w ramach „daru”²⁰, które odwołują się, zdaniem badaczy, do teologicznej tradycji szyickiej i wiedzy ezoterycznej opartej na snach. Okres postradziecki obfitował także w zjawiska synkretyczne łączące elementy religii chrześcijańskiej, prawosławia, judaizmu i islamu. Specyficzny dla Azerbejdżanu islam szyicki, nieoparty na tradycyjnej strukturze imamów i meczetu, okazał się niezwykle trudny do okiełznania i kontroli przez władze radzieckie. Znaczna część obrzędów i świąt została przeniesiona do domów i kultywowana przez wspólnoty sąsiedzkie, dlatego też islam niejako zniknął z życia publicznego, ograniczony do życia domu, rodziny i wspólnoty. Obrzęd Aszury także został przeniesiony na grunt rodzinno-sąsiedzki: deklamowano elegie, wierni odgrywali sceny z życia imama Husajna, niektórzy mężczyźni okaleczali się. Publiczne odprawianie Aszury stało się legalne pod koniec lat 80. XX w., zabronione było jednak używanie miecza i zadawanie sobie ran.

Odrodzenie islamu w latach 80. i 90. XX w. łączyło się z ponownym zaistnieniem obrzędów i praktyk religijnych w przestrzeni publicznej. Położenie Azerbejdżanu i jego historia ukształtowały islam jako zróżnicowaną strukturę, złożoną z wielu wierzeń i praktyk wkomponowanych niejako w lokalne struktury pokrewieństwa. Okres radziecki spowodował także zubożenie tradycji związanej z pięcioma filarami islamu, sprowadzonej do kultu świętych miejsc-pirów oraz korzystania z usług ludzi obdarzonych darem. Obecnie ludność kraju uznaje za swojego sojusznika przede wszystkim Turcję, co sprzyja jednocześnie przenikaniu tradycji sunnickich w postaci tworzenia organizacji pozarządowych.

Nowe ruchy religijne w Azerbejdżanie to przede wszystkim działalność misyjna Kościołów chrześcijańskich i nietradycyjnych ruchów muzułmańskich. W społeczeństwie azerbejdżańskim istnieje podatność na zmianę własnego stosunku do religii głównie w miastach i wśród ludzi starszych²¹. W przypadku działalności misyjnej organizacji szyickich wielu autorów wskazuje na wprowadzenie przez nie nowych form religijności. Azerbejdżan, odcięty w okresie radzieckim od głównych nurtów islamu, rozwinął własny typ peryferyjnej religijności, dlatego też szyicy i sunniccy misjonarze spotkali się z dobrym przyjęciem w latach 90. XX w. Sunnickie organizacje tureckie Diyanet Vakfi i Nurcular Fethullaha Gulena rozpoczęły prowadzenie szkół dla młodzieży, połączone z wprowadzeniem interpretacji Koranu stworzonej przez Saida Nursi, podobną działalność

---

¹⁹ N. Tohidi, *The Intersection of Gender, Ethnicity and Islam in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*, „Nationalities Papers” 1997, Vol. XXV, No. 1, s. 147–167.

²⁰ Koncepcja daru, czyli zdolności leczenia i przepowiadania przyszłości, związana jest z otrzymywaniem tej szczególnej umiejętności we śnie od świętych postaci szyizmu. Duchowieństwo muzułmańskie nie zwalcza tych praktyk, zjawisko to nie ogranicza się też wyłącznie do ludzi prostych; również *sejidzi* (osoby cieszące się autorytetem) mogą być obdarzeni darem. Dar można odziedziczyć, ale nie można się go nauczyć. Osoby posiadające tę zdolność są swoistymi pośrednikami między wiernymi a świętymi; por. J. Rohoziński, *op. cit.*, s. 231–239.

²¹ *Ibidem*, s. 156.

edukacyjną prowadziła też wspólnota Osmana Nuri Topbasa. Sunnickie meczety w Baku w 2002 r. to meczety Abu-Bakra, Goey i Męczenników, uznane przez władze za „gniazda wahhabitów”²². Młodzi ludzie tu uczęszczający spotykali się z wrogością swojego otoczenia.

W 1992 r. Milli Medżlis przyjął ustawę o wolności wyznania i rozdziale religii od państwa, równości wszystkich religii wobec prawa oraz świeckim charakterze systemu edukacyjnego. W kwietniu 1994 r. parlament przyjął ustawę o przysiędze prezydenckiej, która miała odbywać się na egzemplarz Koranu. Z kolei Konstytucja z 1995 r. określa Azerbejdżan państwem świeckim, jednocześnie przyznając wolność religijną każdej osobie i grupie. Pomimo zapisów konstytucji wszystkie stowarzyszenia religijne i niereligijne wymagały państwowej rejestracji. W 1996 r. parlament przyjął poprawkę do ustawy O wierze religijnej zakazującą działalności obcych misjonarzy. Rok później rząd wydał nakaz ponownej rejestracji wspólnot religijnych. Z każdym rokiem postępowało zaostrożenie prawa wobec wspólnot religijnych.

Zgodnie z najnowszymi badaniami wolności religijnej w kraju raport z 2018 r. wykazuje właściwie całkowitą kontrolę państwa nad muzułmańską społecznością Azerbejdżanu, zgodnie z którą bez oficjalnego pozwolenia niemożliwe jest praktykowanie religii przez wiernych (organizowane są obławy policyjne wymierzone przeciwko ludziom i grupom praktykującym bez pozwolenia), przeprowadzane jest przymusowe zamykanie miejsc kultu zazwyczaj sunnickich meczetów, obowiązuje zakaz modlitwy na zewnątrz meczetów, osobom domagającym się poszanowania praw człowieka i wolności religii grozi więzienie i tortury, osoby występujące przeciwko obowiązkowej służbie wojskowej są prześladowane, materiały religijne cenzurowane, a ludność Nardaranu nieustannie prześladowana²³.

Obok udokumentowanych prawnie restrykcji istnieją także „niepisane prawa” wobec mniejszości religijnych, które nie mogą odbywać żadnych praktyk religijnych bez pozwolenia prominentnych członków rządu – prawa te obejmują: publikację literatury religijnej, obrzędy w przestrzeni publicznej, możliwość odzyskania skonfiskowanego majątku wspólnoty religijnej. Wszelkie wystąpienia przeciwko tym represjonującym wolność religijną prawom podpadają pod artykuł 167 Kodeksu karnego. W ramach Kodeksu wprowadzono nowe prawo dotyczące propagowania religii i ceremonii religijnych: uznano za nadużycie praktykowanie jakichkolwiek obrzędów muzułmańskich przez obywateli, którzy otrzymali edukację za granicą – jest to zagrożone karą jednego roku więzienia

²² W tym samym roku istniało w Azerbejdżanie prawie 150 meczetów sfinansowanych przez państwa ościenne i 22 niezarejestrowane medresy; J. Burke, *Azeri Government to Take Control of Religious Bodies*, „Azerbaijan Daily Digest” 23.01.2002, <http://www.eurasianet.org/...200201/0060.shtml> [dostęp: 10.09.2019].

²³ F. Corley, J. Kinahan, Forum 18, Azerbaijan: Religious Freedom Survey, November 2018, Forum 18, http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2429 [dostęp: 12.09.2019].

lub wysoką grzywną. Podobnie pod karą więzienia zakazany jest prozelityzm i głoszenie idei religijnych przez obcokrajowców i osoby bezpaństwowe, które podlegają także karze deportacji. Szczególnie wysokie kary przewidziane są dla wyznawców islamu.

W 2015 r. zgodnie z zarządzeniem prezydenta Ilchama Alijewa zmieniło się prawo religijne: w artykule 21 zakaz praktyk religijnych bez pozwolenia państwa rozszerzono o atrybuty, symbole, hasła religijne oraz flagi i napisy, których nie wolno rozprzestrzeniać i propagować poza meczetami. Zapis ten stworzono w odpowiedzi na protesty mieszkańców Nardaranu, gdzie religijność i brak pokory wobec władz od lat manifestowały się poprzez religijne hasła i napisy umieszczane na murach i autobusach. Wprowadzono go w życie po kolejnej pacyfikacji miejscowości w 2015 r. Artykuł 21 znalazł także zastosowanie w stosunku do obywateli kraju studiujących za granicą i obcokrajowców chcących praktykować islam w Azerbejdżanie. Wprowadzono także prawo odnoszące się do religijnego ekstremizmu; niestety, ustawodawca nie sprecyzował dokładnie, co należy uważać za taką działalność, dlatego prawo to stwarza pole do szerokich nadużyć ze strony rządzącej. Kolejną represją wobec mieszkańców wsi okazało się wdrożenie kar za nieposyłanie dzieci do szkoły.

W ramach nowelizacji Kodeksu administracyjnego w 2016 r. pojawiły się dalsze ograniczenia wolności religijnej i kary wymierzone w organizatorów i liderów organizacji religijnych, spotkań, marszy i innych religijnych ceremonii. Karze grzywny mają podlegać także duchowni i członkowie religijnych stowarzyszeń, którzy organizują spotkania religijne dla dzieci i młodych ludzi. Złamaniem prawa jest również działalność wykraczająca poza miejsce zatwierdzone w rejestracji. Kary pieniężne różnią się w zależności od posiadanych przez obywatela możliwości finansowych i miejsca zamieszkania. Kodeks administracyjny wymaga także specjalnych pozwoleń obejmujących wysyłanie obywateli Azerbejdżanu za granicę w celu studiowania religii i wymiany religijnej duchownych. Natomiast produkcja, sprzedaż i dystrybucja literatury religijnej na wszelkich dostępnych nośnikach, która nie uzyskała wymaganej urzędowej autoryzacji, stanowi wykroczenie przeciwko Kodeksowi karnemu i jednocześnie administracyjnemu, dlatego zagrożona jest nie tylko grzywną, ale i karami więzienia.

Procedury rejestracji państwowej wszelkich organizacji religijnych są wymagające i skomplikowane, uniemożliwiają ponadto zaistnienie małych wspólnot religijnych. Aplikacja odnosi się wyłącznie do grup złożonych z co najmniej 50 dorosłych członków. Przed podjęciem całej procedury konieczne jest uzyskanie aprobaty lokalnych autorytetów, następnie wnioski trafiają do Państwowego Komitetu ds. Stosunków ze Wspólnotami Religijnymi, który bardzo często odmawia zezwolenia. Obok Komitetu istnieją jeszcze trzy ciała zainteresowane kontrolą organizacji religijnych i posiadające uprawnienia do represji: policja, lokalne Komisje Spraw Religijnych i państwowa służba bezpieczeństwa. Komisje Spraw Religijnych liczą około 15 członków złożonych z oficerów policji oraz

muzułmańskich duchownych z Zarządu Muzułmanów Kaukazu. Na czele Komisji stoi zwykle deputowany miasta albo okręgu administracyjnego. W praktyce członkowie Zarządu Muzułmanów decydują o uzyskaniu pozwolenia przez inne niemuzułmańskie grupy religijne.

Zarząd powołuje na stanowiska imamów i decyduje o działalności wszystkich meczetów w kraju, także sunnickich. Część wprowadzonych zapisów dyskryminuje sunnickich wyznawców islamu. Władze wprowadziły obowiązkowy religijny kalendarz szyicki dla sunnitów, który wymusza na sunnitach inne godziny modlitwy i narzucone przez władze terminy najważniejszych świąt. Jeśli sunnici korzystają z własnego kalendarza, podlegają karze. W tym celu Zarząd wprowadził ujednolicony muzułmański kalendarz obowiązujący wszystkich wyznawców islamu w kraju. Kalendarz ten nie dotyczy innych wspólnot wyznaniowych. Innym sposobem nękania wiernych sunnickich jest ograniczanie ilości meczetów i prywatnych miejsc modlitwy przez odmowę rejestracji, ale i zamykanie ich pod pretekstem remontu. W Baku zamknięto kilka sunnickich meczetów: Meczet Lezginów, Meczet Abu Bakra, Meczet Męczeństwa. Część wspólnot jest zmuszana przez Państwowy Komitet do przemianowania meczetów z sunnickich na szyickie, i dobrowolnej zmiany przywództwa religijnego w meczetach bądź całkowitej likwidacji wspólnoty religijnej i oddania dobrowolnie dokumentów własności meczetu na ręce Komitetu pod groźbą wydania sądowego nakazu likwidacji wspólnoty.

Ograniczenia praw wolności religijnej nie są wymierzone wyłącznie przeciwko mniejszości sunnickiej Azerbejdżanu. Poważne represje cyklicznie dotyczą mieszkańców Nardaranu. W 2002 r. doszło we wsi do konfrontacji z władzami. Sytuacja w całym państwie była wtedy niezwykle napięta z powodu przerw w dostawach prądu i gazu oraz braku regularnego dostępu do wody pitnej. W Nardaranie protesty oprócz postulatów socjalno-bytowych dotyczyły także uwolnienia Gadźiagi Nurijewa, mieszkańca wsi i lidera Islamskiej Partii Azerbejdżanu, aresztowanego przez władze pod zarzutem próby przewiezienia nielegalnych dokumentów z Iranu²⁴. Początkowo władze obiecywały mieszkańcom przywrócenie dostaw elektryczności i zmniejszenie o połowę kosztów przejazdu publicznego z Nardaranu do Baku. Z mieszkańcami spotkał się mer Baku Abutalibow i szef policji Alijew²⁵. Nardarańczycy domagali się przede wszystkim zniesienia wykluczenia gospodarczego ich wsi, która została pozbawiona udziałów w gospodarczej wymianie z zagranicą i możliwości rozwijania handlu na bazarach w Baku. Zdecydowaną reakcję władz wywołały jednak postulaty religijne: krytyka rozporządzenia ministra edukacji zabraniająca dziewczynkom noszenia chust

²⁴ *Islamic Party Activist Aressted in Azerbaijan*, „RFE/RL Newsline”, 28.11.2001, <http://www.rferl.org> [dostęp: 10.09.2019].

²⁵ A. Rein, *Azerbaijani Villagers Confront Baku Mayor*, „Azerbaijan Daily Digest”, 21.02.2002, <http://www.eurasianet.org/.../200202/0050.shtml> [dostęp: 12.10.2019].

w szkołach i domaganie się wolności religijnej²⁶. 2 czerwca 2002 r. wieś została otoczona kordonem policyjnym. W wyniku działań policji doszło do rozruchów, podczas których zostało rannych 39 policjantów i 20 cywilów, była także jedna ofiara śmiertelna²⁷. Rząd z miejsca oskarżył mieszkańców o próbę wprowadzenia muzułmańskich fundamentalistów do lokalnej administracji oraz o współpracę z obcymi wywiadami. Przy okazji aresztowano także 10 osób spoza Nardaranu, w tym członków Islamskiej Partii Azerbejdżanu. W samym Nardaranie aresztowano szanowanych członków społeczności i starszyny, wprowadzono też punkty kontroli policyjnej wokół miejscowości.

Human Rights Watch zauważyła, że po raz pierwszy po uzyskaniu niepodległości policja użyła broni wobec demonstrantów. Zajścia w Nardaranie wywołały zdecydowaną reakcję społeczeństwa; powstał Komitet Obrony Praw Mieszkańców Nardaranu, domagający się usunięcia policyjnych punktów kontroli, w protestach nie ustawali też mieszkańcy wioski, wnioskując o uwolnienie aresztowanych. Nie poparł ich jednak przewodniczący Duchowego Zarządu Muzułmanów Kaukazu, szejk-ul-islam Allahszukur Paszazade, który apelował do mieszkańców o zażegnanie konfliktu i wzięcie udziału w referendum konstytucyjnym²⁸. Media i propaganda państwowa przedstawiały mieszkańców Nardaranu jako muzułmańskich ekstremistów i fanatyków religijnych, a władze podtrzymywały blokadę ekonomiczną miejscowości, czyli zakaz sprzedaży warzyw i owoców na bazarach w Baku i poza Nardaranem oraz zakaz połowu jesiotra. Tym samym uniemożliwiono mieszkańcom zdobywanie środków do życia. Konflikt przybierał na sile przez cały rok, miejscowi nie wzięli udziału w referendum, protestowali przeciwko przetrzymywaniu zatrzymanych i domagali się powołania niezależnej grupy parlamentarnej do rozliczenia odpowiedzialnych za przemoc wobec mieszkańców. Władze odpowiedziały dalszymi represjami, aresztując przewodniczącego Związku Baku i Bakińskich Wsi Gadżiego Dżabraiła Alizade i jego rodzinę. Na początku lutego 2003 r. policja przeprowadziła nocny najazd na namiot rozstawiony na placu Nardaranu, podczas którego otworzyła ogień i użyła gazów łzawiących, raniąc przy tym 22 osoby i dokonała licznych aresztowań. W kolejnych rozmowach między władzą a mieszkańcami pośredniczył *szejk-ul-islam* Paszazade. Być może dzięki temu udało się załagodzić konflikt

---

²⁶ *Idem*, Azerbaijan Villagers Stage New Protest, „Azerbaijan Daily Digest”, 10.05.2002, <http://www.eurasianet.org/.../200205/0012.shtml> [dostęp: 10.10.2019].

²⁷ Police Launch Special Operations in Nardaran, „RFE/RL Newsline”, 3.06.2002, <http://www.rferl.org/.../06-030602.asp> [dostęp: 10.10.2019].

²⁸ *Azerbaijan Authorities Slam Villagers Renewed Protests, Azerbaijani Religious Leader Calls on Voters to Endorse Constitutional Amendments*, „Azerbaijan Daily Digest”, 5.08.2002, [http://www.eurasianet.org/.../news/0005\(6\).shtml](http://www.eurasianet.org/.../news/0005(6).shtml) [dostęp: 12.10.2019]. Allahszukur Paszazade został wybrany w 1980 r. na przewodniczącego Duchowego Zarządu Muzułmanów Zakaukazia, jest też jedynym przywódcą religijnym w krajach poradzieckich wybranym w okresie ZSRR, który zachował swoje stanowisko. W 2003 r. został wybrany ponownie i dożywotnio na ten urząd. Cieszy się dużym autorytetem w społeczeństwie.

poprzez wręczenie tradycyjnego daru wyrażającego szacunek ministrowi spraw wewnętrznych i prokuratorowi generalnemu.

W 2015 r. grupa szyitów założyła Ruch Jedności Muzułmańskiej, powołując na lidera imama Taleha Bagirova, który w swoich kazaniach opowiadał się za wolnością religijną i występował przeciwko kontroli rządu nad życiem religijnym w kraju. 3 listopada 2015 r. policja uwięziła i torturowała imama Bagirova, uwięziła także imama meczetu Mastaga Hazrat w Baku i deputowanego do rady miejskiej Elchina Qasimova. Następnie 26 listopada policja dokonała napaści na mieszkańców Nardaranu podczas modlitwy. Podczas ataku aż 5 osób zostało zabitych i wiele rannych. Uwięziono kilkunastu członków Ruchu Jedności Muzułmańskiej, w tym ponownie imama Bagirova. Zamknięto wszystkie meczety w Nardaranie pod pretekstem braku rejestracji państwowej, usunięto także flagi religijne, plakaty i wymalowane na ulicach hasła religijne²⁹. Aresztowano także dwóch imamów nardarańskich meczetów – Nuhbala Rahimova i Atamala Nuriego. Już 5 grudnia 2015 r. prezydent Alijew podpisał zmiany w Prawie Religijnym, Kodeksie karnym i administracyjnym oraz wprowadził nowe prawo wymierzone przeciwko ekstremizmowi religijnemu.

Wkrótce w Nardaranie uformowała się nowa wspólnota przy meczecie Rahima Hanum, która wystąpiła o rejestrację do Zarządu Muzułmanów, a ten poparł aplikację. Następnie we wrześniu 2016 r. uzyskano zgodę Komitetu Państwowego i meczet ów stał się jedynym otwartym i legalnym miejscem modlitwy dla szyitów w wiosce. W styczniu 2017 r. muzułmanie z Nardaranu, aresztowani w 2015 r., zostali skazani na długoletnie kary więzienia (od 10 do 20 lat), oskarżono ich przy tym o terroryzm, próbę przejęcia władzy, nielegalne posiadanie broni oraz morderstwo. Oskarżeni nie przyznali się do winy. Imam Bagirov i jego zastępca imam Husejnow otrzymali dwudziestoletnie wyroki więzienia. Ostatnia grupa muzułmanów stowarzyszona w Ruchu Jedności, która została uwięziona w grudniu 2017 r., dostała wyroki od 12 do 17 lat więzienia.

Od 25 listopada 2015 r. trwa policyjna blokada wioski, oznacza to, że wolny dostęp do wioski mają jedynie zameldowani tam mieszkańcy, żadni obcy nie są wpuszczani. W związku z obchodami święta Aszury w 2018 r. dokonano kolejnych aresztowań mieszkańców Nardaranu³⁰.

²⁹ Znakiem rozpoznawczym Nardaranu było umieszczanie hasel religijnych na murach, w środkach komunikacji, na autobusach linii Baku–Nardaran, przy stoiskach z dewocjonaliami. Napisy stanowiły część religijnej i szyickiej tradycji mieszkańców, reklamowały miejscowy pir i nawoływały do przestrzegania zasad religijnych: „O Husajnie”, „Husajn jest światłością”, „Bóg chroni”. Odnosiły się także do muzułmańskiej etyki pracy i roli kobiet w społeczności. Po wejściu nowego prawa hasła te należą do przeszłości, nie można ich także zobaczyć w bakijskim metrze czy w innych środkach komunikacji. Rozdział *Islamskie graffiti na Półwyspie Apszerońskim* (s. 172–181) w książce Jerzego Rohozińskiego stanowi więc zapis nieodległej przeszłości i jest tym bardziej cenny.

³⁰ *New Arrest in the Village of Nardaran*, Agencja TURAN, 8.10.2018, <https://www.turan.az/ext/news/2018/10/free/Social/en/75654.htm> [dostęp: 12.10.2019].

Na przestrzeni kilkunastu lat, od 2002 do 2019 r., represje władz wobec Nardaranu stały się coraz ostrzejsze, liczba uwięzionych wzrosła, zwiększyły się także drastycznie wyroki. Początkowo protesty mieszkańców miały charakter wyłącznie społeczno-socjalny, domagano się od władz przerwania wykluczenia ekonomicznego wioski. Z czasem pojawiły się postulaty religijne dotyczące nieprzestrzegania tradycji przez urzędników. Władze natomiast nadały konfliktowi wymiar skrajnie radykalny, przedstawiając mieszkańców Nardaranu jako ekstremistów religijnych, fundamentalistów współpracujących z Iranem i jego agencją. Represje władz zostały wymierzone przeciwko imamom, *sejidom* i działaczom partii religijnych.

Podsumowanie

Azerbejdżan jest prawdopodobnie jedynym krajem muzułmańskim, w którym wyznawcy obydwu interpretacji islamu sunnizmu i szyizmu, wszędzie tak odrębni i pogrążeni w konflikcie, modlą się w tych samych meczetach i przewodzi im podczas ceremonii religijnych ten sam imam. Najważniejsze instytucje religijne kraju, Duchowy Zarząd Muzułmanów i Uniwersytet Islamski, starają się rozwinąć i umocnić narodowy islam azerbejdżański poprzez zmniejszenie różnic między szyitami a sunnitami. Ponadto system kształcenia religijnego na Uniwersytecie, oprócz zajęć z *fiqhu* – prawa muzułmańskiego, oferuje ujednoczony program dla szyitów i sunnitów. Z perspektywy praw człowieka i wolności religijnej działania te wprowadzane są za pomocą siły i wielu nadużyć. I to sunnici zmuszani są do podporządkowywania się szyickiej większości, m.in. przez wprowadzenie ujednoczonego kalendarza religijnego. Jednak religijność szyicka także podlega licznym ograniczeniom: zakazowi świętowania Aszury poza terenem meczetu, zakazowi funkcjonowania hasel i symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Dla obydwu społeczności te ograniczenia praktyk religijnych są równie dotkliwe. Oprócz wspomnianych instytucji religijnych, kontrolujących życie religijne kraju i inne wyznania, islam azerbejdżański funkcjonuje także w postaci popularnej religijności, świętych miejsc, grobów świętych, do których wierni odbywają pielgrzymki w określonej intencji. Wydaje się, że z powodu konsekwentnego działania władz proces budowy islamu azerbejdżańskiego osiągnął sukces. Podczas mojego pobytu w Azerbejdżanie w czerwcu 2019 r., w Baku, Buzownej, Nardaranie (mimo kilkuletniej blokady wioski), Kubie i Szeki odwiedziłam kilkanaście meczetów i pirów, rozmawiałam także z wiernymi i imamami. Na tle innych krajów muzułmańskich uderzająca była postawa obojętności wobec podziału na islam szyicki i sunnicki. Wielu rozmówców twierdziło, że uczęszcza do meczetów, które są i szyicke, i sunnickie jednocześnie. Nikt nie chciał się wypowiedzieć na temat sytuacji w Nardaranie i krytykować władz. Część rozmówców przyznała, że w trudnych chwilach, pomimo wyznawania islamu, odwiedza także inne

kościół, najczęściej cerkwie prawosławne. Może to wskazywać na rozwinięte postawy religijności ludowej.

Wraz z innymi organami państwa szyckie instytucje zwalczają wpływy obcych misjonarzy i uniemożliwiają im działalność. Bezwzględnie karane są próby nawrócenia na inne wyznania i niezarejestrowana działalność religijna³¹. W 2017 r. władze zezwoliły na rejestrację jedynie trzech niemuzułmańskich kościołów: Adwentystów Dnia Siódmego, Nowego Kościoła Apostolskiego oraz ewangelicznego Kościoła Winnicy³².

Bibliografia

- Burke J., *Azeri Government to Take Control of Religious Bodies*, „Azerbaijan Daily Digest” 23.01.2002, <http://www.eurasianet.org/...200201/0060.shtml> [dostęp: 10.09.2019].
- Kwiatkiewicz P., *Z wojny i chaosu. Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Mosque Demolished in Historic Baku District Despite Protests*, OC Media, 3.07.2017, <https://oc-media.org/mosque-demolished-in-historic-baku-district-despite-protests> [dostęp: 1.09.2019].
- Motika R., *Islam in Post-Soviet Azerbaijan*, Archives de sciences sociales des religions, <https://doi.org/10.4000/assr.18423>.
- Pipes R., *Demographic and Ethnographic Changes in Transcaucasia, 1897–1956*, „The Middle East Journal” 1956 (Winter).
- Rohoziński J., *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Runey M., *Nation in Transit 2018*, Azerbaijan Country Profile, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/azerbaijan>, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/azerbaijan> [dostęp: 1.09.2019].
- Świętochowski T., *Azerbejdżan*, Trio, Warszawa 2006.
- Tarasiuk D., *Procesy narodotwórcze, narody i problemy narodowościowe w regionie*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Tohidi N., *The Intersection of Gender, Ethnicity and Islam in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*, „Nationalities Papers” 1997, Vol. XXV, No. 1.

³¹ Udokumentowane są policyjne represje wobec Świadców Jehowy.

³² F. Corley, J. Kinahan, *op. cit.*

Contemporary Islam in Azerbaijan – Continuity or Change in the Context of the Human Rights

This article describes the complicated relationships between power and religion in the contemporary Azerbaijan. During the Soviet times religious formed an ideological battlefield and their followers were persecuted. Currently, the Republic is declared a secular state. Islam plays only a very limited role in the political sphere and only a small part of the population supports the idea of establishing an “Islamic order”. Among the Muslim majority, religious observance varies and Muslim identity tends to be based more on culture and ethnicity rather than religion. The Muslim population is approximately 85% Shi’a and 15% Sunni differences traditionally have not been defined sharply. Azerbaijan has the second highest Shia population percentage in the world after Iran.

Key words: Islam, human rights, power

Współczesny islam w Azerbejdżanie – ciągłość czy zmiana w kontekście praw człowieka

Artykuł przedstawia skomplikowane relacje władzy i religii we współczesnym Azerbejdżanie. W czasach radzieckich religia stanowiła ideologiczny front walki a wyznawcy islamu byli prześladowani. Obecnie, Demokratyczna Republika Azerbejdżanu jest państwem świeckim. Islam odgrywa w sferze politycznej ograniczoną rolę i jedynie mała część obywateli wspiera ideę ustanowienia islamskiego porządku. Wśród muzułmańskiej większości istnieje zróżnicowane postrzeganie miejsca religii w życiu, a muzułmańska tożsamość wywodzi swoje zakorzenienie raczej z kultury i etniczności niż religii. Różnice między szytami a sunnitami nie są definiowane w sposób radykalny. Azerbejdżan posiada drugą co do wielkości populację szytów w świecie po Iranie.

Słowa kluczowe: islam, prawa człowieka, władza